

**SU HAKKI BAĞLAMINDA SINIRAŞAN SULAR:
EKOLOJİK BİR BAKIŞ¹**

**TRANSBOUNDARY WATERS IN THE CONTEXT OF
RIGHT TO WATER: AN ECOLOGICAL PERSPECTIVE**

Senem Atvur²

ÖZ

Su, yalnızca insanlar için değil doğadaki tüm canlılar ve ekosistemlerin sürekliliği için de yaşamsal bir kaynaktır. 21. yüzyılda ekonomik, politik, sosyal, insani ve ekolojik krizler derinleşirken su da tartışmalı bir konu haline gelmiştir. Çok- taraflı yapısı, çok-boyutlu sorunları ve olanakları ile sınıraşan sular bu çalışmanın odağında yer almaktadır. Çalışmanın temel amacı sınıraşan su havzalarında işbirliğini geliştirmek için su hakkının uygun bir çerçeve oluşturup oluşturamayacağını tartışmaktır. Bu bağlamda su hakkı yalnızca insan haklarının bir parçası olarak değil, genişletilmiş anlamıyla bir ekolojik hak olarak da değerlendirilecektir. Bu çalışma örnek olay incelemelerinden çok teorik tartışmalara odaklanmaktadır; böylece sınıraşan sularla ilgili olarak suların yasal statüsünde değişiklik yapmanın ve suyu insanlığın ortak mirası olarak kabul etmenin etkin bir ekolojik yapı oluşturmak için gerekli adil ve eşitlikçi işbirliğine yönelik etkili bir adım olacağı iddia edilmektedir. Bu bağlamda öncelikle su hakkı ve içeriği irdelenecektir; ardından sınıraşan sularla ilgili çatışma ve

¹ Bu çalışma 2014-2015 yılları arasında TÜBİTAK 2219-Doktora Sonrası Yurtdışı Araştırma Bursu çerçevesinde İngiltere’de *Coventry University Center for Peace, Trust and Social Relations*’ta yürütülen araştırma doğrultusunda hazırlanmıştır.

² Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

* Makale Geliş Tarihi: 25.10.2015
Makale Kabul Tarihi: 19.01.2016

işbirliğine yönelik yaklaşımlar değerlendirilecektir. Sınıraşan sularla ilgili iki uluslararası sözleşme - Sınıraşan Suyolları ve Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi ile Uluslararası Suyollarının Ulaşım-dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi-sınıraşan sular için ekolojik bir bakış açısı oluşturmaya yönelik sağlam bir taban oluşturuyor mu anlamak üzere incelenecektir. Bunun yanında suyla ve özellikle sınıraşan sularla ilgili olarak insanlığın ortak mirası statüsünün, yalnızca kıyıdaş ülkeler arasındaki işbirliğini geliştirmek için değil, aynı zamanda sonraki nesillerin ve dünyayı paylaştığımız diğer türlerin de haklarını korumak için su hakkı tartışmasının ayrılmaz bir parçası olması gerektiği savunulmaktadır. Öte yandan suyun insanlığın ortak mirası statüsünde düzenlenmesi, ekolojik bozulmayı engellemeye yönelik yaptırım mekanizmalarının geliştirilmesi için de etkili bir adım olabilecektir.

ABSTRACT

Water is a vital resource for not only human being, but also all living things in nature and for the sustainability of ecosystems. Water has become a challenging issue in 21st century, while economic, political, social, humanitarian and ecological crises has been deepening. Transboundary waters with their multilateral and multidimensional problems and opportunities are at the focus of this study. The main aim is to discuss whether right to water can be an appropriate framework in order to improve cooperation in transboundary water basins. In this context, the right to water is assessed not only as a part of human rights but also with its broadening meaning as an ecological right. This study focuses on theoretical discussions rather than case studies; hence related to transboundary waters it is also arguing that to change legal status of waters and to adopt water as a part of common heritage of humankind would be an influential step towards a fair and equitable cooperation for establishing an effective ecological structure. In this context, first the right to water and its content will be treated; then conflict and cooperative approaches related to transboundary waters will be assessed. The two international conventions related to transboundary waters - Convention on the Protection and

Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, and Convention on Non-navigational Uses of International Watercourses- will be examined in order to understand if they might be able to set a substantial base to improve an ecological perspective for transboundary waters. Furthermore it is defended that the status of common heritage of humankind concerning water and especially transboundary waters should be an essential part of discussion of the right to water in order not only to improve cooperation between riparian countries but also to protect the rights of next generations and other species that we share the Earth as well. Water as common heritage of humankind might be an effective step to develop sanction mechanisms against ecological degradation.

Keywords: Transboundary Waters, Right to Water, Ecological Rights, Common Heritage of Humankind.

Anahtar Kelimeler: Sınıraşan Sular, Su Hakkı, Ekolojik Haklar, İnsanlığın Ortak Mirası

GİRİŞ

Tarih boyunca en büyük mücadelesini doğaya karşı veren insan, doğayı anlayarak, ondan yararlanarak ve doğayla uyum içinde yaşamayı öğrenerek hayatta kalmıştır. Buna karşı insanın doğayı egemenliği altına alma arayışı hiç son bulmamıştır. Özellikle Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan teknolojik ilerleme insanın doğal zorlukları alt etmesini kolaylaştırmış; fakat bu hırslı çaba insanın doğanın parçası olduğu ve yaşamı için doğal döngülerin sürekliliğine bağlı olduğu gerçeğini değiştirememiştir. İnsan modern dünyanın teknolojik kolaylıkları ve yaygınlaşan kent yaşamına özgü alışkanlıklarla doğadan uzaklaşsa da yaşamın kökeni hala su, toprak, hava gibi doğal kaynaklara bağlıdır. Yeryüzündeki yaşamın sürekliliğini sağlayan doğal sistemlerin işleyişindeki bozulma doğrudan insan yaşamını etkileyecek sonuçlar doğurabilmektedir. Bu kaynaklar üzerindeki bozulmanın temel nedeni ise insan kaynaklı (antropojenik-*anthropogenic*) eylemlerdir. Sanayi Devrimi sonrasında yoğunlaşan ekonomik ve ticari faaliyetler ekosistemlerin yenilenebilirliğini sağlayan döngülerde bozulmalara yol açmıştır. Bu süreçte sanayi üretiminin yanında nüfus artışı ve buna bağlı olarak gelişen plansız kentleşme doğanın yenilenme kapasitesinin üstünde aşırı kullanıma ve kirliliğe sebep olurken doğal kaynaklar üzerindeki bozulma da artırmıştır. Bu olumsuz etkiler ekosistemlerin kompleks ve iç içe geçmiş yapısına bağlı olarak yaygınlaşmakta, -özellikle

küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinin gözle görülür şekilde hissedilmeye başladığı süreçte- ekolojik yıkım tehdidi büyümektedir. İnsanı ya da devleti merkeze alan yaklaşımlar ekolojik yıkımın sosyo-politik ve ekonomik etkilerini azaltmaya odaklanmaktadır. Buna karşın insanın da temel yaşam alanı olan doğayı merkeze alan yaklaşımların geliştirilmesi ekolojik yıkımın kökeninde yer alan nedenleri ortadan kaldıracak girişimleri güçlendirebilecektir. Bu çalışmanın temel amacı sınıraşan sular örneği üzerinden su hakkının ekolojik bakış açısıyla ve bütüncül bir yaklaşımla yeniden yorumlanmasıdır. Sınıraşan sularla ilgili problemlerin çözümünde ekosistemlerin çıkarını da gözetecek düzenlemeler için ortak miras kavramının temel alınabileceği iddia edilmektedir. Tüm insanlığın ortak çıkarını gözetecek şekilde barışçı amaçlarla korunan ve kullanılan varlıkları ifade eden bu kavram su gibi yaşamsal bir kaynağın çatışma aracına dönüşmesinin engellenmesi için de uygun bir çerçeve olarak değerlendirilmektedir.

Su, yalnızca insanlar için değil, diğer türler ve yeryüzündeki yaşamın devamlılığı için de yaşamsal bir kaynaktır. Yeryüzünün üçte ikisi sularla kaplı olmasına karşın bu kaynakların yalnızca % 10'unu tatlı sular oluşturmaktadır.³ Tatlı su kaynaklarının sınırlılığı dikkate alındığında ekolojik sorunlarla birlikte su döngüsünün de bozulması, başta suya erişim olmak üzere çeşitli yaşamsal riskleri tetiklemektedir. Suyla ilgili sorunların insani, sosyo-ekonomik, politik ve ekolojik etkileri su kaynaklarının paylaşımı, kullanımı, yönetimi ve yasal statüleri konularını küresel gündemin önemli tartışma maddeleri arasına taşımıştır. Özellikle ekolojik sorunların küresel etkilerinin yaygınlaştığı ve uluslararası bağlamda çözüm önerilerinin⁴ tartışıldığı süreçte suya erişimle ilgili problemlerle insan hakları arasında paralellikler kurulmaya başlamıştır. 2010 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun suyu temel bir insan hakkı olarak tanıyan deklarasyonu bu bağlamda önemli bir adım olmasına karşın ekolojik gereklilikleri de dikkate alacak yeni yaklaşımlara gereksinim vardır. Bu

³ Dünyadaki tatlı su kaynaklarının % 60'tan fazlası buzullar içinde bulunmaktadır (UN-Water, 2015). Yeryüzüne dağılmış ana tatlı su kaynakları olan akarsular, göller ve yer altı suları birbirine bağlı doğal döngüler sayesinde yenilenebilir niteliktedir.

⁴ 21. yüzyılda insanlığın karşı karşıya kalacağı en önemli tehditlerden biri iklim değişikliğiyle bağlantılı ekolojik krizdir. 1988 yılından beri UNEP ve WMO ortak girişimiyle başlatılan IPCC (*Intergovernmental Panel on Climate Change*) toplantıları çerçevesinde bilimsel veriler ışığında konunun farklı boyutları tartışılmaktadır. Buna karşın ekolojik yıkımı engelleyecek etkili politik adımların atılması sağlanamamaktadır. Devletlerin özellikle ekonomik çıkar temelli yaklaşımları yıkımdan fayda sağlama yönünde şekillenebilmektedir. Örneğin kutup bölgelerinde buzların erimesiyle birlikte ortaya çıkacak doğal kaynakların nasıl paylaşılacağı tartışmaları, iklim değişikliği tartışmalarının önüne geçebilmektedir. Bu nedenle IPCC raporlarında da adaptasyon konusu öne çıkarken, sorunun kaynağında yer alan nedenleri ortadan kaldıracak adımlar, sürecin devlet çıkarı ötesinde insanlığın ortak çıkarı doğrultusunda ele alınmasını sağlayacak girişimler etkisiz kalmaktadır.

çalışma sınıraşan sular çerçevesinde su hakkının nasıl insani ve ekolojik bakış açılarını birleştiren bir çerçeve içine alınabileceğine odaklanmaktadır. Tartışmanın iki veya daha çok devlet arasında sınır oluşturan ya da topraklarından geçen akarsu ve gölleri ifade eden sınıraşan sular örneği üzerinden yürütülmesinin nedeni bu kaynakların yaygın olarak devlet çıkarı yaklaşımıyla ele alınması, hak taleplerinin ve ekolojik gerekliliklerin ulusal düzenlemelerde geri planda kalmasıyla ilintilidir. Su kaynaklarının insanların, gelecek kuşakların, doğadaki tüm canlılar ile yeryüzündeki yaşamın sürekliliğini sağlayan ekosistemlerin haklarını koruyacak şekilde, adil ve eşit paylaşım ilkesi çerçevesinde düzenlenmesinin hem kaynağın sürdürülebilirliğinin korunmasında hem de devletlerarası ilişkilerde işbirliğinin geliştirilmesinde rol oynayabileceği iddia edilmektedir. Bu amaçların sağlanabilmesinde de “insanlığın ortak mirası” ilkesinin uygulanabilirliği tartışılacaktır. Bu bağlamda çalışma içinde sınıraşan sular ekolojik bir yaklaşımla irdelenirken, çatışma riskinden çok işbirliği olasılığı ve bu işbirliğinin su hakkı ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Öncelikle su hakkının ve su kaynaklarının statüsü ile ilgili tartışmalar açıklayıcı bir yaklaşımla ele alınacak, ardından sınıraşan sular için uluslararası belgelerde öngörülen rejim irdelenecektir. Bu doğrultuda “Sınıraşan Suyolları ve Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi” (UN Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, 1992) ile “Uluslararası Suyollarının Ulaşım-dışı Amaçlarla Kullanımı Sözleşmesi” (UN Convention on Non-navigational Uses of International Watercourses, 1997) referans alınacaktır. Bu belgelerdeki öngörüler doğrultusunda sınıraşan suların insanlığın ortak mirası statüsüne girmesi olasılığı normatif bir yaklaşımla irdelenecektir. Bu çerçevede ekolojik temelli su hakkını referans alan ve ortak miras ilkesine dayanacak küresel bir su rejiminin kurulup kurulamayacağı tartışılacaktır.

1. SU HAKKI ÇERÇEVESİNDE SUYUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşamın temeli olan su, su döngüleri sayesinde yenilenebilir niteliktedir; buna karşın kirlilik, ekolojik dengenin bozulması, taşıma ve yenilenme kapasitesinin üzerinde kullanım gibi nedenlerle su ve su döngüleri zarar görmektedir. Bu zarar su kaynaklarının azalması sonucunu doğururken, suyun kıt bir kaynak olarak ele alınması değerli bir mal haline gelmesinde de etkili olmaktadır. Kâr anlayışına dayanan bu yaklaşım suya erişim sorununu ve ekolojik döngülerdeki bozulmayı hızlandırmaktadır. Buna karşın suyun temel bir insan hakkı olarak, kamusal bir statüde değerlendirilmesi suyun sürdürülebilirliği ve adil kullanımı açısından önem taşımaktadır. Bu bölümde su hakkı ilkesinin gelişimi, ekolojik bir temelde genişletilip genişletilemeyeceği ve suyun ortak mal statüsü tartışılacaktır. Bu tartışma sınıraşan suların su hakkı ve ortak miras statüsünde değerlendirilebilmesi açısından altyapı oluşturacaktır.

Su Hakkı

Su hakkı kavramı insanların, insan olmalarından dolayı sahip oldukları temel hakları ifade eden (Donnelly, 2003: 10) insan hakları ile doğrudan bağlantılıdır. İnsan haklarının tanımı ve içeriği konusunda tam bir uzlaşma sağlanamasa da bireylerin ve toplumsal grupların (özellikle devlet karşısında) taleplerini yerine getirmek ve başkalarının haklarını korumak adına getirilecek kısıtlamaları düzenlemek için evrensel ilkeleri belirleyen temel bir çerçeve niteliğindedir (Weston, 1984: 262-63). 1970’li yıllardan itibaren insan haklarının genişleyen içeriği sağlıklı bir çevrede yaşama, doğal kaynaklara erişim, ekonomik ve sosyal kalkınma, insanlığın ortak mirasının korunması ve sürdürülebilirlik gibi konuları “üçüncü nesil haklar” ya da “dayanışma hakları” olarak insan haklarının parçası haline getirmiştir⁵ (Kaboğlu, 1998: 295-306; Weston, 1984: 266). Bu süreçte, yaşam hakkı ile paralel gelişen su hakkı konusunda da düzenlemeler gündeme gelmiştir.⁶ Su hakkı çerçevesinde devletlerin çıkarlarından çok insanların ihtiyaçlarının öncelikli kabul edilmesi görüşü ağırlık kazanmaya başlamıştır (Paquerot, 2005: 105).

Su hakkının uluslararası alanda tanınmasında 2002 yılında BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi’nin Cenova toplantısında ilk somut adım atılmıştır. 15 No’lu Genel Yorum’un (*General Comment*) ilk maddesi suyu, “yaşam ve sağlık için öncelikli, sınırlı bir doğal kaynak ve kamu malı” olarak kabul etmektedir. Onurlu bir yaşam ve diğer insan hakları ilkelerinin sağlanabilmesi için su hakkının kaçınılmazlığı vurgulanmaktadır (UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 2002). BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’ne bağlı İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması Alt Komisyonu’nun (*Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights*) 2006 yılında içme suyu ve sanitasyon hakkı ile ilgili aldığı kararda ise su,

⁵ 1789 tarihli “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”nde ve 1948 tarihli “BM Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi”nde yer alan temel hak ve özgürlükler “birinci nesil insan hakları” olarak kabul edilmektedir. II. Dünya Savaşı’nın ardından değişen sistem içinde bireysel özgürlükleri, bireyin devletle olan ilişkilerini düzenleyen bu haklar artan sosyal devlet tartışmaları, toplumsal eşitsizlik, adalet ve kimlik politikalarıyla da bağlantılı olarak genişletilmeye başlanmıştır. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların gelişmesi “ikinci nesil insan hakları”nı da belirginleştirmiştir. Üçüncü nesil haklar içinde yer alan çevre hakkının insan haklarıyla ilişkisinde de üç yaklaşım öne çıkmaktadır. İlk yaklaşım çevreyi insan hakları için ön koşul olarak ele alırken, ikinci yaklaşım çevre konusuna önem vererek insan haklarını çevrenin parçası olarak yorumlamaktadır. Üçüncü yaklaşım ise çevre ve insan haklarının sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde bütünleştirilmesi yaklaşımıdır (Boyle, 2012: 617).

⁶ Soğuk Savaş’ın sona erdiği ve küreselleşme söylemi çerçevesinde karşılıklı bağımlılık, uluslararasılık (transnasyonalizm) gibi kavramların tartışıldığı, BM içinde insan haklarına dayanan yeni bir güvenlik anlayışının doğduğu (Brauch, 2008: 20-24) süreçte suyun da bu dönüşümle paralel biçimde yeni bir çerçevede tartışılmaya başlandığı görülmüştür. İnsan haklarının parçası olarak su hakkı bu bağlamda uygun bir yasal çerçeve oluşturmaktadır.

doğrudan yaşam hakkıyla ilintilendirilmiştir. Devletlerin özellikle yoksul kesimlere su hizmetlerini ücretsiz sunmakla yükümlü olduğu kabul edilirken; su altyapısının tahribi, su haklarının satılması, su kaynaklarının özelleştirilmesi gibi içme suyuna erişimi engelleyen uygulamalar su hakkının gaspı olarak ele alınmıştır (UN Office of the High Commissioner for Human Rights, 2006: 35-36). BM Genel Kurulu 28 Temmuz 2010 tarihli olağan toplantısında ise devletlere ve uluslararası kuruluşlara bir çağrı niteliğindeki kararını kabul etmiştir. Karara göre güvenli ve sağlıklı içme suyu ile sanitasyon insan haklarının tümüyle uygulanmasının ayrılmaz bir parçası olarak benimsenmiştir (UN General Assembly 108. Meeting, 2010). Herhangi bir bağlayıcılığı ya da yaptırım gücü olmamasına karşın (Yıldız, 2012: 20) karar, insan haklarının bir parçası olarak su hakkının uluslararası düzeyde tanınması yanında BM üyesi devletlere yasal düzenlemelerinde örnek olabilmesi açısından da önemli bir adımdır.⁷ Bunun yanında sınıraşan sular konusunda anlaşmazlık yaşayan devletlerarasında imzalanan anlaşmaların da insan hakları temelinde su hakkının geliştirilmesi için etkili bir araç olabileceği öngörülmektedir (Leb, 2012: 645).

Irujo (2007: 272-73) su hakkının temel özelliklerini şu şekilde özetlemektedir: Su hakkı insan hakkıdır, kişisel haktır ve herkesin hakkıdır; devlet gücünü dengeleyecek şekilde kurgulanmıştır; uluslararası bir belgenin hukuki yorumuna dayanılarak oluşturulmuştur; içeriği yaşamın temel gereksinimleriyle ilgilidir (kişisel ve haneîçi kullanım); gerekli kalite standartlarıyla birlikte yeterli bir miktarı gerektirmektedir; şebeke ve sanitasyon altyapısıyla ilintilidir; bilgi hakkını da içermektedir; devletlere yurttaşları, diğer devletler ve diğer devletlerin halklarıyla ilişkilerinde bazı görevler yüklemektedir; zorlayıcı mekanizmalar bu hakkı tanıyan yasal araçlardır. UNDP, suyun temel insan haklarının bir parçası olarak tanınmasında, su ve sanitasyonla ilgili kamusal düzenlemelerin başlangıç noktası olması gerekliliğini kabul etmektedir (UN Office of the High Commissioner for Human Rights, 2010: 1). Ayrıca, eğitim, barınma, sağlık, çalışma, insani olmayan cezalandırmaya karşı korunma gibi hakların yerine getirilmesi konusunda sağlıklı içme suyuna erişim temel şart olarak kabul edilmektedir (World Water Council, 2006: 12).

Bunun yanında suyu ekolojik haklar çerçevesinde ele alan resmi (ulusal ya da uluslararası) yaklaşımların azlığı dikkat çekmektedir. İnsan haklarının parçası olarak su hakkı insan merkezli bir bakış açısı ile insanın yaşamını garanti altına alacak haklar, ödevler ve sorumluluklar getirmektedir. Buna karşın doğanın, ekosistemlerin ve diğer canlıların haklarını da gözeterek insanlara ve eylemlerine

⁷ Uluslararası boyutta suyun insan haklarının bir parçası olarak tanınmasının, suyun herkes için güvenli, makul ve erişilebilir olmasını sağlamak için hükümetler üzerinde baskı yapılmasına imkân verecek eylemlerin, fon desteğinin, standartların ve hesapverebilirlik mekanizmalarının gelişmesine de imkân tanınması anlamını taşıması gerektiğini belirten görüşler de bulunmaktadır (Plos Medicine Editors, 2009: 2).

yönelik kısıtlamalar getirecek, bağlayıcılığa sahip ekolojik haklar (Taylor, 1998: 309) konusunda etkili adımlar atılamamaktadır. 2008 yılında Ekvator Anayasası'na, 2009 yılında ise Bolivya Anayasası'na doğanın haklarının korunmasına yönelik maddeler eklenmiştir. Ekolojik hakların tanınması yönünde çalışan küresel sivil toplum kuruluşlarının (*Global Alliance for the Rights of Nature* gibi) çabalarına karşılık BM tarafından tanınan 193 devletin geri kalanında benzer yönde bir çaba gözlenmemektedir. Öte yandan ekolojik bir bakışla su hakkının yalnız insanları değil, doğadaki tüm canlıları içerecek şekilde yaşam hakkı bağlamında yorumlanması ve genişletilmesi (Ayboğa, 2010: 9); suyun, diğer canlılar ve ekosistemler için de yaşamsal önemi dikkate alınarak ekolojik bir hak olarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Mevcut düzenlemeler içinde bu yönde bir eğilim görülmezken yalnızca sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı⁸ doğrultusunda doğal kaynakların korunması ilkesine atıf yapılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası gündem içinde yerini alması ekolojik sorunlara dikkat çekilmesi açısından olumlu bir gelişme olmasına karşın, insan merkezli bakış açısı ile ekonomik büyümeye verilen önem sorunların çözümünde ekolojik bakış açısının geri planda kalmasında etkili olmuştur (Kirky vd., 1999: 2). Ekosistemlerin korunmasını ekonomik kalkınma için gerekli gören bu yaklaşım ekosistemlerin ve ekolojik döngülerin sürekliliğini sağlayacak ekolojik hakları gündeme getirmekten uzaktır. Bununla birlikte su hakkının insani ve ekolojik hakları birleştirecek bir perspektiften, çok-boyutlu ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması önem taşımaktadır. Suyla ilgili sorunlar küresel bağlamda sosyo-ekonomik, politik sorunları tetikleyerek büyük çaplı krizlere neden olabilecek önemdedir. Doğanın, diğer canlıların ve gelecek kuşakların da haklarını koruyacak bir çerçevede su hakkının geliştirilmesi bu krizlerin aşılabilmesinde de rehber olacaktır. Bu tartışmadan önce suyun ortak mal mı yoksa ekonomik mal olarak mı değerlendirildiği sorgulanmalıdır. Su kaynaklarının statüsü su hakkına bakışı da etkileyen bir unsurdur.

Su Kaynakları Ortak Mal Mıdır?

⁸ 1987 tarihli Brundtland Raporu ile çevre sorunlarının üstesinden gelinmesinde ekonomik büyüme ile gelecek kuşakların haklarını dikkate alarak ekolojik değerleri koruyacak yeni bir kalkınma yaklaşımının gerekliliği dile getirilmiştir. Böylece sürdürülebilir kalkınma tartışmaları uluslararası gündem tartışmaları arasına girmiştir. Rapor, nüfus yoğunluğu ve büyüme ancak ekosistemin değişen üretim potansiyeli ile uyumlu ise sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceği belirtilmektedir (The World Commission on Environment and Development, 1987: 25). 1992 yılında Rio'da toplanan "Dünya Zirvesi" sonunda kabul edilen Gündem 21 belgesi de sürdürülebilir kalkınmaya atıf yaparak ekonomik ve sosyal kalkınmanın, doğal ekosistemlerin korunmasını ve geliştirilmesini sağlayacak şekilde çevre politikalarıyla uyumlu hale getirilmesine vurgu yapmaktadır (Agenda 21,1992). Su kaynakları bağlamında sürdürülebilir kalkınma bütüncül bir yönetim anlayışı, ekosistemlerin korunması, maliyetin üstlenilmesi, değerlendirme ve sivil katılım ilkeleriyle bütünleşmektedir (Rieu-Clarke, 2009: 573).

Ortak mal topluma ait olan ve tüm üyelerinin barışçı ve işbirlikçi şekilde bir arada yaşamasını mümkün kılan, onurlu bir yaşam hakkının parçası olarak ortak sorumlulukla ele alınan ilkeler, kurumlar, mallar ve araçların tamamı olarak tanımlanmaktadır.⁹ Roma Hukuku'nda “*res publica*” olarak adlandırılan, doğanın herkesin kullanımı için ürettiği, ticarete konu olmayan ve ortak kullanıma açık bu malların, genel kamu çıkarını koruyacak kurullarla düzenlenmesi öngörülmektedir (Paquerot, 2004: 4). Bu bağlamda bir fiyatı olan ve talep doğrultusunda üretilen ticari maldan farklı olarak kamu mallarına ya da ortak mallara erişim serbesttir ve rekabete konu olmazlar; toplumsal yaşamın da ayrılmaz parçası olan bu mallar devletin garantisi altında kabul edilmektedir (Flahaut, 2011: 147-48). Su hakkı bağlamında su kaynaklarına erişimin kısıtlanamayacağı ilkesi dâhilinde suyun kamusal statüsüne vurgu yapılmaktadır.

Thomas Hardin (1968) “*Tragedy of Commons*” başlıklı makalesinde kullanımı herkese açık olan ortak malların (*commons*) –özellikle de doğal varlıkların- hızla artan nüfusun, ihtiyaçlarını ve çıkarlarını maksimize etmeye çalışması nedeniyle zarar gördüğünü ve doğal taşıma kapasitesinin üstündeki bozulmanın ortak malların trajedisine neden olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda Hardin kullanımı bedelsiz olan ortak malların özgürce kullanımının bu mallara zarar verdiğini belirtmiş, toptan yıkıma karşı ortak malları korumak için fiyatlandırmanın etkili bir seçenek olabileceğini öne sürmüştür. 1990’lı yıllardan itibaren Hardin’in öne sürdüğü fiyatlandırma seçeneği su özelleştirmeleriyle gündeme taşınmıştır. 1992 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) öncülüğünde Dublin’de düzenlenen Uluslararası Su ve Çevre Konferansı (*International Conference on Water and the Environment*) bu konuda dönüm noktası olmuştur. Konferans sonunda yayımlanan Dublin Bildirgesi (*The Dublin Statement*) suyun kıt bir kaynak ve ekonomik bir mal olarak tanımlanması, suyun fiyatlandırılması uygulamalarına uluslararası bir referans oluşturmuştur (WMO, 1992). Piyasa temelli düzenlemeler su kaynaklarının korunması ve etkin kullanımı konusunda başvurulan araçlar haline gelmeye başlarken bu yaklaşım ortak malları korumaktan çok onları ticari bir mala dönüştürerek endüstriyel tüketimlerinin artmasına da kaynaklık etmektedir. Suyun ekonomik bir mala dönüşmesi piyasa için kârlı bir seçenek haline gelirken bir yandan da suya erişimleri kısıtlı kesimlerin koşullarını kötüleştirerek sorunların derinleşmesinde etkili olmaktadır (Barlow, 2008; Hall vd, 2005).

Bunun yanında ortak malların kullanımı konusunda fiyatlandırma dışında farklı öneriler de getirilmiştir. Ostrom vd. (1999: 280-81), ortak malların korunmasına yönelik bir rejim oluşturulması için yerel örgütlenmelerin binlerce

⁹ Bu bağlamda rekabete konu olmaması, dışlayıcı olmaması, bir kamu otoritesinin varlığı, bir kontrol ve yönetim mekanizmasına sahip olması özelliklerini barındıran kamu malı ile ortak mallar arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur; devletin tasarrufu altındaki ortak mallar da kamu malı niteliği taşımaktadır (Flahaut, 2011: 116-17).

yıldır süregelen geleneksel yöntemlerinin örnek alınmasının gerekliliğine değinmiştir. Bu çerçevede hükümetlerin, ortak mallarla ilgili sorunlar, çözüm önerileri ve yasal düzenlemeler konusunda yerel topluluklarla bir araya gelerek karar almasının önemi vurgulanmaktadır.¹⁰ Ekolojik haklar doğrultusunda da yerli halkların doğayla uyumlu yaşamlarının temel alınması gerektiği yönünde görüşler bulunmaktadır (Taylor, 1998: 370-72; Barlow, 2012). Bu bağlamda su kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı konusunda da topluluk temelli yaklaşımların benimsenmesi önem taşımaktadır. Bütünleşik su kaynakları yönetimi yaklaşımı çerçevesinde ekosistemlerin sürdürülebilirliği, katılımcı mekanizmaların yaygınlaştırılması, yerelden başlayarak paydaşların sayısının artırılması ve merkezsizleşmiş (*decentralized*) bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiği belirtilmektedir (Biswas, 1996: 17-19; GWP 2009: 18). Uygulamada ise yerel toplulukların katılımının ve erişim haklarının geri planda kaldığı gözlenmektedir.

Su hakkının yasalaştırılması, su kaynaklarının statüsü ve kullanımı gibi temelde devlet içi düzenlemelere konu olan ilkeler üzerinde tartışmaların devam ettiği süreçte bu ilkelerin sınıraşan sular gibi birden çok devleti ilgilendiren bir alana yansıtılması daha da büyük sorun oluşturmaktadır. Uluslararası girişimlerin de etkisi ile su hakkı, temelde insanların suya ve suyla ilgili temel hizmetlere erişimi bağlamında insan haklarının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Yeterli suya erişim ilkesiyle su hakkının, sınıraşan sularla ilgili olarak devletlerarası ilişkilerde yeni talepleri gündeme getireceği öne sürülmektedir. Örneğin suya erişim hakkının kısıtlandığı gerekçesiyle kıyıdaş devletlerarasında anlaşmazlıkların çıkabileceğini ortaya koyan görüşler mevcuttur (Sav, 2012). Devlet merkezli bu yaklaşımlar sınıraşan sular üzerindeki büyük çaplı projelere odaklanırken, su kaynağından doğrudan yararlanan bireylerin, toplulukların çıkarlarını ikinci plana atmaktadır. Bölgedeki sucul ekosistemin sürdürülebilirliği ise devletlerin çıkar sıralamalarında ya yer almamakta ya da alt sıralarda bulunmaktadır. Devlet merkezli bakış açılarının göz ardı ettiği nokta su kaynağının ekolojik dengesi bozulursa o kaynağın hiçbir devlet için fayda sağlayamayacağı gerçeğidir. Ekolojik ilkeleri geri plana iterek devletler, sahip oldukları kaynağa da zarar vermekte ve uzun vadede kendi çıkarlarını da zarara uğratmaktadır. Bu nedenle su kaynaklarının su hakkı bağlamında, hem topluluk temelli hem de ekolojik bütünlüğü dikkate alacak şekilde yönetimi konusunda devletlerin işbirliğinin önemi artmaktadır. Suyun ekolojik bir hak olarak, hem insanların hem doğanın hem de gelecek kuşakların haklarını gözeterek şekilde değerlendirilmesi yönünde “insanlığın ortak mirası/küresel miras” (*common heritage of humankind/global commons*) statüsü

¹⁰ Yerel otoritelerin tanınmadığı bir düzende merkezi rejimlerin etkili kurallar ve düzenlemeler getirmesinin zorlaşacağı ve yerel halkın bu kurallara karşı direnişinin artacağı belirtilmektedir.

yararlı olabilecektir. Bu olasılığı sorgulamadan önce sırnaşan sularlarla ilgili uluslararası düzenlemeler ve işbirliğine yönelik yükümlülükleri irdelemek gerekmektedir. Uluslararası belgelerde su kaynaklarına ekolojik bakışın yer alıp almadığı ve suyun insan hakları çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilmediği sorgulanacaktır.

2. SINIRAŞAN SULAR: ÇATIŞMADAN İŞBİRLİĞİNE

Birden fazla devletin sınırları içine giren veya birden fazla devlet tarafından paylaşılan yer altı ve yerüstü su kaynaklarını tanımlamak için uluslararası su kaynakları (*international freshwater resources*), sınıraşan sular (*transboundary waters*), ulus-aşan sular (*transnational waters*), uluslararası suyolları (*international watercourses*) kavramları kullanılmaktadır. BM verilerine göre dünya nüfusunun % 40'ı dünya üzerine dağılmış akarsu ve göl havzalarında yaşamaktadır; bu nüfusun % 90'ını ise 263¹¹ sınıraşan su havzası içinde yaşayanlar oluşturmaktadır (UN-Water, 2014). 1992 tarihli Sınıraşan Suların ve Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi sınıraşan suları iki veya daha çok devletin içinde bulunan, içinden geçen veya arasında sınır oluşturan yer altı ve yerüstü suları olarak tanımlamaktadır (md. 2). Bu bölümde sınıraşan suların devletlerarasında neden çatışma riski doğurduğu ve bu riski azaltmaya yönelik işbirliği ilkelerinin neler öngördüğü üzerinde durulacaktır. Sınıraşan sular konusunda uluslararası belgelerin neler öngördüğü üzerinde durulurken devletlerin işbirliği seçeneğini hangi koşullarda benimsediğini de belirginleştirecektir. Bu saptamalar suyu ortak miras statüsüne alacak yeni bir su rejiminin nasıl oluşturabileceği tartışmasına zemin hazırlayacaktır.

Çatışma Perspektifinden Sınıraşan Sular

Sınıraşan sular devlet güvenliği perspektifinden istikrar, barış ve çatışma konularıyla bağlantılandırılarak stratejik bir kaynak ve tehdit unsuru olarak değerlendirilmektedir (Zala, 2013: 273-75). Bu çerçevede en çok tartışılan su savaşları argümanıdır. Araştırmalar tarihteki en eski su savaşının 5000 yıl önce Mezopotamya'da Umma ve Lagaş kent devletleri arasında yaşandığını göstermektedir (Hatami ve Gleick, 1994: 10). Aslında bu, tarih boyunca yaşanan, nedeni doğrudan su olan tek savaş olarak kayıtlara geçmiştir; bunun yanında su savaşının olmaması suyla ilgili çatışmaların olmadığı anlamını taşımamaktadır (Zeitoun ve Warner, 2006: 437). Su, yaşam için zorunlu bir

¹¹ UN-Water tarafından 2008 yılında yayımlanan "*Transboundary Waters*" başlıklı tematik raporunda 263 sınıraşan nehir ve göl havzasından bahsedilirken; UNESCO tarafından 2010 yılında yayımlanan "*Sharing Water, Sharing Benefits*" başlıklı kitapçığın önsözünde sınıraşan su havzası sayısı 276 olarak belirtilmektedir; fakat ilerleyen sayfalarda 263 uluslararası havza olduğu bilgisi yer almaktadır. Sınıraşan su havzalarının 69'u Avrupa'da, 59'u Afrika'da, 57'si Asya'da, 40'ı Kuzey Amerika'da, 38'i de Güney Amerika'da yer almaktadır (Giordano ve Wolf, 2002: 1).

gereklilik olmanın yanında tarımın, ekonomik faaliyetlerin, temel evsel ihtiyaçların ve bazı toplumlarda kültürel ritüellerin sürdürülebilmesinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Özellikle kentleşme, tarım ve sanayi faaliyetlerinin ekosistemler üzerinde yarattığı kirlilik kaynaklı ya da aşırı tüketime bağlı bozulma zaten dengesiz bir dağılım gösteren su kaynaklarında azalmayı yoğunlaştırmıştır. Bu azalma kimi çevrelerce su kıtlığı olarak değerlendirilmekte ve çatışma riskini artıracak en önemli tehdit unsurları arasında yer aldığı kabul edilmektedir.¹² Su gibi doğal ve yaşamsal kaynakların kıtlığının doğrudan savaşa yol açmasa bile mevcut anlaşmazlıkları, sosyal sorunları, ülke içindeki etnik gerginlikleri etkileyerek şiddet riskini artıracak da öne sürülmektedir (Homer-Dixon, 1999: 12).

Su kaynaklarının bulunduğu bölgedeki nüfus artışı, ekonomik ve tarımsal faaliyetler, enerji ihtiyacı ve mevcut askeri/politik anlaşmazlıklar çerçevesinde suyun ülkeler arası ya da ülke içi çatışmalardaki rolü de şekillenmektedir. Suyun bölgede ekonomik ve politik güce katkısı arttıkça çatışmaya konu olacak stratejik önemi¹³ de artmaktadır; bunun yanında su kaynaklarının askeri ve/veya politik amaçlar doğrultusunda hedef ya da araç¹⁴ olarak kullanılabilirdiği de görülmektedir (Gleick, 1993: 83-89). Bu çerçevede su havzasındaki egemen (hegemon) gücün rolü de önem taşımaktadır. Özellikle sınıraşan sular bağlamında daha zayıf devletin su hakkının yadsındığı durumlarda çatışma riskinin de arttığı öne sürülmektedir (Zeitoun ve Warner, 2006: 439). Zeitoun ve Warner (2006) suyun azlığı ve çokluğuna bağlı olmaksızın su kaynağı üzerinde kontrol arayışının kaçınılmaz olduğunu dile getirerek, kontrol mekanizmasının zorlama ve baskıya ya da rızaya mı dayanarak uygulanacağını egemen devletin politikalarıyla (*hydro-hegemony*) bağlantılı olduğunu belirtmektedirler. Bu durumda uluslararası hukukun, etik yaklaşımların ve kıyıdaşların konumunun geri planda kaldığını iddia etmektedirler. Güç ilişkileriyle bağlantılandırılan bu

¹² Su kıtlığı bağlamında yeni fırsatların da ortaya çıkabileceğini öne süren görüşler bulunmaktadır. Su kaynaklarının aşırı ve yanlış tüketimini önlemek amacıyla suyun fiyatlandırılması yönündeki görüşler bunlardan biridir. Suya fiyat biçilmesi ile kaynaklara zarar veren uygulamaların önüne geçilebileceği öne sürülmekle birlikte, bu uygulamanın kıtlığı yeni ve kârlı bir yatırım aracına dönüştüreceği endişesi de dile getirilmektedir (Foster ve Clark, 2009). Fiyatlandırma politikasının hali hazırda suya erişimde problem yaşayan kesimlerin suya erişimlerini kesebileceği gibi mevcut eşitsizlik ve adaletsizlikleri de derinleştirerek, sosyo-ekonomik ve politik çatışmaları artırabilme olasılığı bulunmaktadır.

¹³ Bu çerçevede su kaynaklarının azalma derecesi, kaynağın başka devletlerce paylaşılıp paylaşılmadığı, havza devletinin diğerlerine göre sahip olduğu güç ve alternatif kaynakların bulunma olasılığı faktörleri suyun stratejik önemini belirlemede etkili görülmektedir (Gleick, 1993).

¹⁴ Çatışma sırasında karşı tarafı zayıflatmak için su kaynakları ve dağıtım sistemleri (barajlar, kuyular, kanallar gibi) hedef olarak seçilebilmektedir. Ayrıca su kaynaklarıyla ilgili projeler (inşaat ya da kalkınma projeleri) de ülke içinde ya da ülkeler arasında çıkarların çelişmesinde etkili olabilirken, çatışmaya varması olası gerginlikleri arttırıcı rol oynayabilmektedir.

durum sınıraşan suların güvenlik perspektifinden¹⁵ ele alınmasını kolaylaştırırken, ortak çıkar yönünde işbirliği girişimlerini ve yerel toplulukların taleplerini dile getirmesini zorlaştırmaktadır. Sınıraşan sularla ilgili realist yaklaşımların işbirliğinin sınırlı kalacağını verili olarak kabul etmeleri tanımladıkları sorunlu bölgelerde sorunların nasıl çözüleceğine dair somut öneriler sunmalarını da zorlaştırmaktadır (Kibaroglu ve Sümer, 2007: 23-29). Sınıraşan sular, literatürde öncelikle çatışma ve anlaşmazlık ile birlikte anılmalarına karşın işbirliğinin geliştirilmesi yönünde uluslararası girişimler de artmaktadır. Her sınıraşan suyun kendine özgü dinamikleri olduğu gerçeğine dayanarak devletlerarasındaki anlaşmazlıkların ya da işbirliği kurallarının her havza için kendine özgü (*ad hoc*) yöntemlerle belirlenmesi gerektiği yönünde görüşler bulunsa (Swain, 2004: 169) da uluslararası düzenlemeler işbirliğinin temel ilkeleri ve yöneliminin saptanması açısından önem taşımaktadır. Sınıraşan sularla ilgili uluslararası düzenlemeler ele alınırken ekolojik ilkelere önem verilip verilmediği de irdelenmelidir.

Uluslararası Belgelerde Sınıraşan Suların Kullanımı ve İşbirliği

Sınıraşan sularla ilgili uluslararası düzenlemeler 20. yüzyılın başından beri tartışıla gelmektedir. 1911 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsü'nün yayımladığı Madrid Deklarasyonu sınıraşan suların kullanımı ve kıyıdaş devletlerarasında işbirliğinin gerekliliği ilkelerini uluslararası kamuoyunun gündemine sokmuştur (Giordano ve Wolf, 2003: 166). BM Uluslararası Hukuk Komisyonu 1976 tarihli raporunda uluslararası suların, ulaşım dışında tarımsal (sulama, drenaj, atık, sucul gıda üretimi), ekonomik (enerji üretimi, endüstri, inşaat, taşımacılık, atık, kerestecilik) ve evsel (tüketim, atık, eğlence) amaçlarla kullanılabileceğini belirtmiştir (Mcintyre, 2007: 51). Zaman içinde sınıraşan suların korunması ve kullanımı konusunda iki temel uluslararası kaynak öne çıkmıştır: 1992 Su Konvansiyonu olarak da bilinen Sınıraşan Suyolları ve Göllerin Korunması ve Kullanımı Sözleşmesi (Helsinki Sözleşmesi) ile 1997 tarihli Uluslararası Suyollarının Ulaşım-dışı Amaçlarla Kullanımı Hukuku Sözleşmesi. 1992 tarihli 28 madde ve 4 ekten oluşan Helsinki Sözleşmesi Giriş bölümünde işbirliğinin geliştirilmesinin önemine vurgu yapılırken ekolojik kaygıların da dikkate alınması gerekliliğinden bahsedilmiştir.¹⁶ Sorunları kaynağında önlemek, kontrol

¹⁵ Güvenikleştirme, yaşamsal tehdit" söylemi ile bir konunun güvenlik konusu haline dönüştürülmesi anlamını taşımaktadır. Politikleştirilmenin uç bir versiyonu olan güvenikleştirme, algılanan (yaşamsal) tehdide verilecek –çoğunlukla olağandışı yöntemleri gerektiren- yanıt konusunda kamuoyunun söylem veya retorik yoluyla ikna edilmesini gerektirmektedir (Buzan vd., 1998: 32). Bir sorunun güvenlik sorunu olarak algılanmasını sağlayan güvenikleştirme süreci, konunun devletler tarafından militarize edilmesi, ahlaki/etik boyutunun eksik kalması riskini taşıdığı için eleştirilebilmektedir (Taureck, 2006).

¹⁶ Sınıraşan sular üzerindeki insan faaliyetlerine bağlı olumsuz sınıraşan etkilerin insan sağlığı ve güvenliği, flora, fauna, toprak, hava, iklim, su kaynakları yanında tarihi alanları ya da diğer

etmek ve azaltmak için taraflar gerekli önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır.¹⁷ Sözleşme kirlilik, atık yönetimi, su kalitesi, kaynak planlaması ve yönetimi, araştırma-geliştirme, bilgi paylaşımı gibi konularda da ilkelerin belirlenmesinde rol oynamakta ve anlaşmazlıkların hangi yollarla çözülebileceği konusunda yol göstermektedir (md. 3-22). Sözleşme sınıraşan sular üzerindeki ekolojik sorunların sınıraşırı etkisin vurgulanması ve bu kaynakların korunmasına yönelik temel ilkelerin belirlenmesinde rol oynarken, bu yönde gerekli önlemlerin alınması ve işbirliğine gidilmesinde uygulamanın nasıl olacağı konusunda açıklığa sahip değildir.

1997 tarihli sözleşme ise sınıraşan suların ulaşım dışı kullanımında hakça ve makul (*equitable and reasonable*) kullanım esaslarını düzenlemektedir.¹⁸ Hakça kullanım ilkesi devletlerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları dikkate alınarak tüm kıyıdaşların maksimum fayda sağlayabilmesini öngörmektedir (Swain, 2004: 164). Sözleşmenin 5. maddesi her kıyıdaş devletin kendi toprak bütünlüğü içinde sınıraşan suyu optimal ve sürdürülebilir kullanım şartıyla, diğer tarafların haklarını ve su yolunun korunmasını da dikkate alarak kullanım hakkına sahip olduğunu (md. 5.1.); kıyıdaş devletlerin sınıraşan suyun kullanımı, geliştirilmesi ve korunması süreçlerine işbirliği içinde katılabileceğini (md. 5.2.) öngörmektedir. Bu bağlamda taraflar diğer kıyıdaş devleti önemli zarara¹⁹ uğratmamak için tüm gerekli önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır (md. 7).²⁰ Sözleşmenin 6. maddesi ise sözleşmeye taraf kıyıdaş devletlerin “hakça ve makul kullanım” ilkesiyle bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.²¹ Bunun yanında taraflar arasında işbirliğinin egemen eşitlik, toprak bütünlüğü, karşılıklı çıkar ve

yapıları da tahrip ederek kültürel miras ve sosyo-ekonomik koşulları da olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir (md. 1).

¹⁷ Bu çerçevede temel ilkeler zararlı maddelere yönelik önlem almak, kirleten-öde ilkesi, gelecek kuşakların da ihtiyacını dikkate alan yönetim; iki veya çok taraflı anlaşmalar, uyumlaştırılmış politika, program ve stratejiler ile eşitlik ve karşılıklılık doğrultusunda işbirliğinin geliştirilmesi olarak belirlenmiştir (md.2).

¹⁸ 2014 yılında yürürlüğe girmesine karşın sözleşme, bunun öncesinde de sınıraşan su kaynaklarının kullanımında referans alınan en önemli uluslararası metinlerden biri olmuştur (Giordano ve Wolf. 2003: 167).

¹⁹ BM Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 1970'li yıllar boyunca süren sınıraşan sularla ilgili içtihat oluşturma çalışmaları sırasında öncelikle devletlerin diğer kıyıdaşlar üzerindeki zararlarını ifade etmek için “*appreciable harm*” (esaslı zarar) kavramı kullanılmıştır. Bu ifadenin hakça kullanımı kısıtlayacak şekilde zorlayıcı hükümler içerdiği öne sürülerek, ABD ve Almanya'nın önerisi ile “*significant harm*” (önemli zarar) ifadesiyle değiştirilmiştir (Swain, 2004: 164-65).

²⁰ Zarara neden olan kıyıdaş devlet, zarara neden olan durumu ortadan kaldırmak için gerekli önlemleri almakla yükümlü kılınmıştır (md. 7.2.); zararın karşılanması da mümkün görülmele birlikte hangi durumlarda uygulanacağı belirsizlik taşımaktadır.

²¹ Sözleşmeye taraf kıyıdaş devletler doğal faktörleri; sosyo-ekonomik gereksinimleri; suyunun bağlı nüfusu; bir devletin suyunu kullanımının diğerlerine etkisini; mevcut ve potansiyel kullanımları; suyunun ve su kaynağının korunması, geliştirilmesi, tasarrufu ile alınan önlemlerin maliyetini; planlanan ve var olan kullanımlara alternatif olabilecek seçenekler bağlamında ve tüm bu faktörlerin bir arada, bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini kabul etmiştir.

iyi niyet temelinde, optimal kullanım ve koruma amaçlarına yönelik olması önem taşımaktadır (md. 8). 10. maddede ise farklı amaçlarla kullanım esasları düzenlenirken anlaşmazlığa düşülmesi durumunda “yaşamsal insani ihtiyaçlar” doğrultusunda çözüm bulunması gerektiği kabul edilmiştir. Sözleşme ayrıca taraflar arası anlaşmazlıkların hakem yoluyla ya da Uluslararası Adalet Divanı kararı ile çözüme kavuşturulabileceğini öngörmektedir (md. 33; Ek md. 14). Rieu-Clarke (2009: 574) sözleşmenin kıyıdaş devletleri paylaşılan kaynağın yönetimi konusunda birbirlerine danışma ve bilgi paylaşma konusunda bağlayıcı kılarken; kaynak yönetiminin sürdürülebilirlik ve bütüncüllük ilkelerinin uygulanması yönünde tavsiyede bulunduğunu belirtmiştir. Bunun yanında kaynağın hakça ve makul kullanım esasları içinde ekosistemlerin korunması ilkesi de yer aldığı için çevresel koruma yönünde de bağlayıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Sözleşmede hakça ve makul kullanım ilkesi ile kıyıdaş devletlerin çıkarlarının korunması kabul edilse de, kaynağı kullanan yerel toplulukların ve sucül ekosistemin çıkarlarının önceliği ya da yerel toplulukların yönetim sürecindeki rolleri konusunda açık bir hükme yer verilmemiştir. 10. maddede yer alan ifade insanların yaşamsal çıkarlarının diğer türlerin ve ekosistemlerin çıkarlarının üstünde tutulduğunu göstermektedir. Bu ilkenin su hakkıyla bağlantısı ise dolaylıdır; yalnızca anlaşmazlık durumunda önceliğin yaşamsal ihtiyaçlara verileceği yorumu da yapılabilir.

İki sözleşme de sınırışan sular için yasal bir referans olmasına karşın, iki noktada önemli eksiklikler içermektedir. İlk olarak sözleşmeler yalnızca imzacı devletler için bağlayıcılık taşımaktadır. 1992 tarihli sözleşme 1996 yılında 26 devletin onaylamasıyla yürürlüğe girebilmiştir; sözleşmeye toplam 40 devlet taraftır.²² 1996 tarihli sözleşme ise ancak 2014 yılında otuz altıncı devlet olarak Vietnam’ın sözleşmeyi onaylaması ile yürürlüğe girebilmiştir.²³ Sözleşmeye olumsuz oy veren ya da çekimser yaklaşan devletlerin en önemli çekinceleri “hakça ve makul kullanım ilkesinin” nasıl uygulanacağı yönündeki belirsizlik ve anlaşmazlık durumunda başvurulacak hakemlik mekanizması ile konunun Uluslararası Adalet Divanı’na gitme olasılığıdır (Swain, 2004: 165).

²²Sözleşmeye taraf olan devletler Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belarus, Belçika, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Kazakistan, Litvanya, Lichtenstein, Letonya, Lüksemburg, Karadağ, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Moldova, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkmenistan, Ukrayna ve Özbekistan’dır. Avrupa Birliği de uluslararası bir birim olarak sözleşmenin tarafları arasındadır.

²³BM Genel Kurulu’nda yapılan oylamada Türkiye, Burundi ve Çin sözleşmeye karşı oy veren devletlerdir. 27 devlet oylamada çekimser kalmış; 33 devlet ise oylamaya katılmamıştır. Sözleşmeyi onaylayan devletler ise Benin, Burkina Faso, Çad, Fildişi Sahili, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Gine Bisau, Macaristan, Irak, İrlanda, İtalya, Ürdün, Lübnan, Libya, Lüksemburg, Karadağ, Fas, Namibya, Hollanda, Nijer, Nijerya, Norveç; Portekiz, Katar, Güney Afrika, İspanya, Filistin, İsveç, Suriye, Tunus, Birleşik Krallık, Özbekistan ve Vietnam’dır. Sözleşme konusunda çekinceleri olan devletlerin çoğunlukla yukarı kıyıdaş devletler oldukları gözlenmektedir.

Sözleşmelerde anlaşmazlıkların çözümü yönünde Uluslararası Adalet Divanı yolu açık olsa da bu yönde zorlayıcı bir mekanizma bulunmamaktadır²⁴ (Giordano ve Wolf, 2003: 168). İki uluslararası belgede de insani, ekolojik ve ekonomik ihtiyaçlar ile devletlerin çıkarları arasında denge kurulmaya çalışılmışsa da doğayı merkeze alarak kıyıdaş toplulukların çıkarlarını ön plana alan bir yaklaşım görülmektedir. Öte yandan sözleşmeler sınıraşan sularla ilgili yasal çerçeveyi belirleseler de konunun çok boyutluluğu (ekolojik, ticari, kalkınma, insan hakları) ve politik kararlarla bağlantısı (Uruena, 2008) sözleşme ilkelerinin nasıl uygulanacağı konusunda belirsizliği artırmaktadır. Bunun yanında mevcut sözleşmeleri imzalamakta çekince koyan kıyıdaş devletlerin uluslararası ilkelere uymasının nasıl sağlanacağı sorusu da yanıtız kalmaktadır. Devletler ortak çıkarı ve insani gereklilikleri dikkate alan yaklaşımlara dahi tepki gösterirken, ekolojik değerlere öncelik veren yaklaşımları uygulamak daha da zorlaşacaktır.

Bunun yanında kıyıdaş devletlerarasında sınıraşan suyla ilgili iki ya da çok taraflı anlaşmalar da imzalanabilmektedir. Son 50 yılda suyla bağlantılı şiddet içeren 37 çatışma kayıt altına alınmışken kıyıdaş devletlerarasında 150 işbirliği anlaşması da imzalanmıştır (UN, 2015). İşbirliğine girişmede devletlerin kâr-zarar hesapları, algıladıkları riskler ve bekledikleri fırsatlar belirleyici olabilmektedir. Bu çerçevede devletlerin bilgi ve kapasiteleri, karşılıklı güven ve hesap verebilirlik, karar alma süreçlerinde taleplerini duyurabilme becerisi, egemenlik, bağımsız karar alma gücü, özerklik, adil erişim gibi konulara yaklaşımları anlaşma sürecini ve işbirliğinin boyutunu etkileyen unsurlar olarak kabul edilirken, anlaşmanın sürdürülebilirliği de istikrar ve desteğe bağlı görülmektedir (Subramanian vd., 2014). Bütünleşik su yönetimi konusunda farklı aktörleri bir araya getirerek işbirliğini geliştirmek amacıyla kurulan *Global Water Partnership* (GWP), sınıraşan sular üzerinde işbirliğini zorlaştıran en önemli unsurların kıyıdaş devletlerin sosyo-ekonomik, politik, yönetsel farklılıkları ve suyun kullanımıyla bekledikleri çıkar ve amaçların farklılaşmasından kaynaklandığını öne sürmektedir (GWP, 2015). Bu bağlamda kıyıdaş devletlerarasında sorunların büyümesinde çatışan gündemler ve tarafların birbirlerine güven duymamaları etkili bir unsurdur. Ayrıca ekolojik sorunların çeşitlenmesi, suyun kullanım alanıyla ilgili sıkıntıların aşılammaması, güncel bilgilerin paylaşımından çekinilmesi, devletlerin yatırım ve önlemlerinin farklılığı sınıraşan su üzerinde uluslararası anlaşmazlıkların büyümesinde rol oynayabilmektedir. GWP ortak bir yönetim modelinin geliştirilmesi yönünde güçlü kurumsal yapılanmanın, güncellenen bilgi sistemlerinin, bilgi paylaşımının ve ortak araştırma imkânlarının artırılmasının gerekliliğine değinmektedir.

²⁴ Uluslararası Adalet Divanı kurulduğu 1946 yılından itibaren sınır belirleme vakalarından ayrı olarak yalnızca Macaristan ve Slovakya arasındaki Gabcikovo-Nagyvaros Projesi kaynaklı anlaşmazlığı karara bağlamıştır (Giordano ve Wolf, 2003: 168).

BM bünyesinde su konusuyula ilgilenen farklı kuruluşların koordinasyonunu sağlamakla yetkili UN-Water girişimi sınıraşan suya kıyıdaş devletler arasında işbirliğinin ekolojik yönetimi sağlayarak nehir, akarsu, göl ya da bunlara bağılı sulak alan ekosistemlerinin yararına sonuçlar doğuracağına inanmaktadır. Sınıraşan su yönetiminin yaygınlaştırılmasının ayrıca uluslararası ticarete, ekonomik kalkınmaya, gıda güvenliğine, politik istikrara, yoksulluğun azaltılmasına ve bölgesel entegrasyona da katkı yapacağı öne sürülmektedir (UN-Water, 2008: 3). Başarılı bir sınıraşan su yönetimi için tüm hükümetlerin yasal çerçeveye uyum sağlaması; kurumsal yapıya ve kapasite geliştirmeye, bütünleşik ve katılımcı bir yaklaşımı, bilgi paylaşımı ve ortak denetimi, kâr-zarar paylaşımını ve finansman yöntemini kabul etmeye hazır olmaları beklenmektedir (UN-Water, 2008: 5-10). Swain (2004: 169-76), sürdürülebilir sınıraşan su yönetimi için devlet ya da ekonomik çıkar merkezli yaklaşımlar yerine tüm aktörlerin (özellikle yerel ve topluluk bazlı, temsil imkânı az olan, su kaynağıyla doğrudan ilişkili kesimlerin) katılımını sağlayacak, bütüncül bakış açısına sahip kurumların oluşturulmasının önemine değinmektedir. Bununla birlikte tarafsız ve güvenilir uluslararası destek, hidrolojik değişimlere uyum sağlamak için oluşturulmuş esnek bir yapı kıyıdaş devletlerin birbirlerine kuşkuyla yaklaşımı, karşılıklı olarak yüklenecekleri sorumlulukların belirsizliği gibi işbirliğini zorlaştırırken unsurların üstesinden gelmek için gerekli görülmektedir (Kıbaroğlu ve Sümer, 2007: 40; Swain, 2004: 177). Özellikle demokrasinin yerleşmediği ve sorunlar yaşadığı rejimlerde devletlerin bu mekanizmalara katılmaya nasıl ikna edileceği ya da bu tür rejimlerde katılımcı yöntemlerin nasıl uygulanacağı ile ilgili sorular yanıtızsız kalmaya devam etmektedir. Bunun yanında su kaynağındaki azalma, su kalitesinde düşüş, hızlı nüfus artışı, devletlerin tek taraflı su politikaları ve ekonomik gelişmişlik düzeyi kıyıdaş devletlerin işbirliğine engel oluşturabilecek unsurlar arasında sayılmaktadır (Giordano ve Wolf, 2002: 2). Uluslararası işbirliğinin etkin yürütülememesinde etkili nedenlerden en önemlisi ise yasal çerçevenin net olmamasıdır. Bu durumda devletlerin kullanım ve paylaşım haklarının nasıl belirleneceğiyle ilgili teorik yaklaşımların ve ilkelerin çelişmesi, bölgesel veya iki taraflı anlaşmalara rağmen çok taraflı ve kapsayıcı bir anlaşmanın eksikliği, uluslararası bir yönetim modelini oluşturmanın zorluğu öne çıkan nedenlerdir (Mcintyre, 2007: 12). Sınıraşan su kaynaklarının korunması ve yönetimi sorunları çok aktörlü bir yapı içinde çözülmeye çalışılırken, devlet çıkarının gündeme gelmesi işbirliğinden çok çatışma riskini artıran bir unsur olarak belirlemektedir. Bu bağlamda sınıraşan suların statüsünün farklı bir çerçeveye taşınması hem ekolojik ilkeleri dikkate almak hem su hakkının uygulanmasını hem de işbirliği olanağını artırmak açısından yararlı olabilecektir. Sınıraşan su kaynaklarının insanlığın ortak mirası statüsünde değerlendirilmesi bu açıdan önemlidir. Bu ilkenin uygulamaya yansıtılması ise küresel bir su rejiminin oluşturulmasını gerektirmektedir.

3. İNSANLIĞIN ORTAK MİRASI OLARAK SU

Küresel ısınmanın sınıraşan etkilerinin yoğunlaştığı ve insanlık için ortak bir endişe kaynağına dönüştüğü süreçte su kaynaklarının da çatışma nedeni olma potansiyelleri artmıştır. Buna karşın sınıraşan sular gibi anlaşmazlık riski yaratan bir alanda dahi devletlerin işbirliğine yanaştığı gözlenmektedir. Boyle (2012: 641-42), devletlerin politik yaklaşımlarını dengelemek ve ortaklaştırmak için insanlığın haklarının korunmasına yönelik girişimlerin artırılması gerektiğine değinmektedir. Bunun için uluslararası çevre hukukunun oluşturulması önerisini ortaya koymaktadır. Ekolojik krizin derinleştiği süreçte su kaynaklarının yaşamsal konumu dikkate alınarak, su için de benzer bir küresel yaklaşımın geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda suyun ortak mal statüsünün ötesinde insanlığın ortak mirası statüsünde değerlendirilmesi öne sürülebilecek bir olasılıktır. Ortak miras kavramının temelleri Grothius'a dayandırılmaktadır. Uluslararası Deniz Hukuku'nun temeli sayılan *mare liberium* yaklaşımı, hiç kimsenin hâkimiyeti altında olmayan, ancak tüm insanlığın ortak çıkarı yönünde, barışçı amaçlarla yönetilen, kullanılan ve korunan varlıkları ifade etmektedir (Garrison, 2007: 17). Günümüzde uluslararası hukuk çerçevesinde derin denizler, atmosfer, Antarktika ve dış uzay insanlığın ortak mirası statüsüne sahip alanlardır; ortak miras ilkesi sosyal ve ekonomik kalkınma, çevresel sürdürülebilirlik, barış ve güvenlikle birlikte tanımlanmaktadır (UN System Task Team, 2013: 6). Ortak miras statüsüne sahip alanlar ulusal hukukun ötesinde, korunması ve kullanımı ortak çıkarı gözetilecek şekilde uluslararası anlaşmaların güvencesindedir (Wolfrum, 1983: 313). Bununla birlikte temel belirsizlik ortak mirasın nasıl yönetileceğinin, hangi kurumun koordinasyon ve denetimi sağlayacağına bilinmemesidir (UNEP, 2015). Bu bağlamda uluslararası sistemin yapısı değişse de hala uluslararası ilişkilerin belirleyici aktörü konumundaki devletlerin olası tutumları irdelenmelidir.

Devletler, uluslararası hukukta belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan nüfusu (siyasal ve hukuksal açıdan örgütlenmiş) kamu otoritesi aracılığıyla yöneten, egemenlik hakkına sahip yönetim mekanizmaları olarak tanımlanmaktadır. Devletlerin egemenlik haklarının sınırları tarih boyunca siyaset bilimi ve uluslararası hukuk tartışmaları içinde yerini almıştır. Bununla birlikte uluslararası örgütlerin gelişimi, uluslararası anlaşma ve sözleşmelerin yaygınlaşması devletlerin egemenliklerini kendi rızaları ile sınırlandırılabilirliğinin de göstergesi olmuştur (Özman, 1964). Özellikle insan haklarının evrensel bir norm haline dönüşmesi ve uluslararası kontrol mekanizmalarının çeşitlenmesi, devletlerin egemenlikleri altında yaşayan nüfusa karşı keyfi uygulamalarının sınırlandırılmasını sağlamıştır. Bu, belli ölçüde devletin egemenliğinin daraltılması anlamını taşımaktadır. Küreselleşme bağlamında değişen ekonomik ilişkiler ve oluşturulan uluslararası rejimler de

devletlerin egemenlik alanını sınırlandırabilmektedir²⁵ (Şener, 2014: 69). Devletler egemenlik hakları çerçevesinde sınırları içinde yer alan doğal kaynaklardan serbestçe yararlanma hakkına sahipken (Pazarcı, 2004: 152), ekolojik sorunların sınıraşan etkileri ile uluslararası düzeyde ele alınmaya başlaması bu hakkın da belli ölçülerde sınırlandırılmasına neden olmuştur (Alemar, 2010: 4). 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm'de düzenlenen İnsan Çevresi Konferansı (*UN Conference on Human Environment*) Sonuç Bildirisi'nde çevrenin yaşam hakkı için önemine değinmektedir. Büyüyen ekolojik sorunlar karşısında sorumluluğunun yurttaşlar, topluluklar, şirketler ve kurumlar tarafından paylaşılması gerektiği belirtilirken, çevre politikalarının ve hukukunun oluşturulması bağlamında asıl yükün yerel ve ulusal yönetimler tarafından üstlenilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bildirinin 21. maddesi ise devletlerin doğal kaynakları üzerinde uluslararası hukuktan ileri gelen egemenlik haklarını kullanırken sınırlarının ötesine ya da başka bir ülkenin çevresine zarar vermemesi gerektiğine değinmektedir²⁶ (UNEP, 2015). Bu ifade egemenlik hakkının çevreye ve başka devletlere zarar vermeme ilkesi ile sınırlandırılabilceğini göstermektedir. Sınıraşan sularla ilgili uluslararası düzenlemelerde devletlerin egemenlik hakları tanınmakla birlikte "hakça ve makul kullanım" ilkesi ile kıyıdaş devlete zarar vermeme yükümlülüğü de getirilmektedir. Bu durum devletin egemenlik haklarının suyolunun korunması, sudan yararlanan kesimlerin çıkarı ve başka devletlerin haklarının korunması ölçeğinde sınırlandırılabilceğini göstermektedir. Öte yandan çoğu devletin mevcut uluslararası düzenlemelere olumlu yaklaşmadığı gözlenmektedir.²⁷ Bu durumda sınıraşan suların devlet çıkarını geri plana itecek yükümlülükler içeren ortak miras ilkesi çerçevesinde düzenlenmesine nasıl rıza gösterecekleri yerinde bir soru olacaktır. Bu sorunun yanıtı ortak miras ilkesinin nasıl uygulanacağı sorusuyla birlikte irdelenmelidir.

Bollier ve Weston (2012) çevrenin etkin ve adil bir anlayışla korunması için ortak miras ve haklar temelinde, ekolojik bir yönetim modelinin geliştirilmesinin

²⁵ Küreselleşme sürecinde esnekliği ve karşılıklı bağımlılığı artıran ekonomik yapının devlet egemenliği ve toplumsal haklar üzerindeki etkisi tartışmalı bir konudur. Özellikle çok-uluslu şirketlerin ve uluslararası ticaret rejiminin devlet egemenliğini sınırlandırmanın ötesinde yarattığı sonuçlar ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacak derinliktedir. Bu nedenle buradaki tartışmanın içinde ayrıntılandırılmayacaktır.

²⁶ 1992 yılında BM tarafından Rio'da düzenlenen Dünya Zirvesi (*Earth Summit*) Sonuç Bildirisi'nin 2. maddesi de devletlerin egemenlik hakkının aynı gerekçe ile sınırlandırılabilceğini göstermektedir.

²⁷ Sınıraşan sularla ilgili uluslararası düzenlemelere devletlerin çekinceyle yaklaşmasının en önemli nedenlerinden biri de bu düzenlemelerin sözleşme niteliğinde olmasıdır. Uluslararası bildirilerden farklı olarak uluslararası sözleşmelerin hukuki bağlayıcılığı bulunmakta, yaptırım mekanizmaları öngörebilmektedir. Sınıraşan suları düzenleyen iki sözleşme de anlaşmazlık durumunda sorunun çözümünde Uluslararası Adalet Divanı'nın yetkisini tanımaktadır. Bu nedenle devletler, egemenliklerini ve çıkarlarını zedeleyeceğini varsaydıkları anlaşmalara taraf olmaktan çekinebilmektedir.

önemine değinmektedir. İnsan merkezli bakış açısının tersine doğayı ve insan haklarını merkeze alan bu yönetim anlayışının kendine yeterlik, karşılıklı bağımlılık, sorumluluk paylaşımı, insanlar arasında adalet ilkelerine dayanması gerektiği ortaya konulmaktadır. Aynı zamanda şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine dayanan, yereli ve küreseli bütünleştiren yurttaşlık bilinciyle şekillenmiş etik ilkelerin de gerekliliğini vurgulamışlardır. Bu çalışmanın önerisi ise su kaynaklarının ve sınıraşan suların insani ve ekolojik hakları gözeterek şekilde ortak miras ilkesi çerçevesinde düzenlenmesi için küresel bir su rejiminin oluşturulması gerektiğidir.²⁸ Bu rejimin inşası için devletler üzerinde yaptırım uygulama gücüne sahip ulus-üstü bir yapının oluşturulması önem taşımaktadır. Devletlerin egemenlik haklarını sınırlandıracak bu yapıyı kabul edebilmeleri günümüz koşullarında zor görünmektedir. Buna karşın devletleri oluşturan temel unsurlardan biri olan toplumun demokratik haklarını kullanarak devletin bu ilkeleri benimsemesi ve daha merkezsiz (desantralize) bir yapıya dönüşmesi için baskı uygulayabilmesi olasıdır. Toplumsal taleplerin yükseltilmesi küresel rejimin aşağıdan yukarı bir etkiyle ve yatay örgütlenme modeli çerçevesinde kurulabilmesini kolaylaştıracaktır.

Özellikle sınıraşan sular konusunda mevcut mekanizmaların devletlerarası işbirliğini geliştirmede, yerel aktörlerin katılımını sağlamada yetersiz kaldığı dikkat çekmektedir. Ulusal ya da sınıraşan kaynaklar üzerinde su rejiminin uygulanabilmesi için yerel topluluklar arasında sınır-ötesi işbirliklerinin ve devletler üzerinde baskı oluşturabilecek ortak kamuoyu hareketlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Bu bağlamda devletlerin egemenlik hakları uluslararası baskıyla değil, kendi halklarından gelen demokratik talepler doğrultusunda, doğayı evrensel normlar ile koruma ve kullanma amacıyla sınırlandırabilecektir. Sınıraşan sular rejiminde ekolojik bakış açısıyla yapılacak değişiklikler hem kaynaktan yararlanan toplulukların hem diğer canlıların hem de ekosistemlerin ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde karşılamayı, kaynağın bozulmasını engellemeyi sağlarken devletler arasında da ortak çıkar temelli işbirliğini geliştirmede etkili olabilecektir. Bunun için kuşkusuz etkili yaptırım mekanizmaları, işbirliğine zorlayıcı unsurların varlığı da önem taşımaktadır; fakat asıl gerekli olan eşit ve adil kullanım ilkesinin özümsemesi ve suyun ekolojik önceliği düşüncesinin yaygınlaşmasıdır. Ortak miras doğanın korunması ve piyasa dışındaki gerçek yaşamsal değerinin anlaşılması için pratik bir demokratik araç sağlamaktadır (Bollier ve Weston, 2012). Küresel sistemin

²⁸ Uluslararası rejim kavramı uluslararası ilişkilerin belli bir alanında beklentileri örtüşen aktörlerin oluşturduğu kapsayıcı ve dışlayıcı ilkeleri, normların, kuralların ve karar alma prosedürlerinin tamamı olarak tanımlanmaktadır. İlke normlar rejimin temel özelliklerini yansıtmaktadır. Bunun yanında kural ve prosedürler, ilke ve normlar temelinde belirlenirken değişen koşullara bağlı olarak değişebilmektedir. İlke ve normların değişmesi ise rejimin değişmesi anlamına gelmektedir (Krasner, 1995: 2-4).

rekabetçi yapısı ise su gibi yaşamsal değerlerin ortak miras çerçevesinde ele alınmasını ve ortak çıkar yönünde kullanımını düzenleyecek kuralların belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle ekolojik bozulmadan sorumlu ekonomik faaliyetlerin sınırlandırılmasına yönelik zorlayıcı ve yaptırım içeren mekanizmalar bulunmaması (Boyle, 2012: 619-20), ekonomik ve ulusal çıkar fikrinin ekolojik sürdürülebilirlik ve ortak çıkar fikrinden önce gelmesi insanlığın ortak mirası ilkesinin yaygınlaştırılmasını zorlaştıran unsurlardır. Rekabet ve ekonomik çıkar düşüncesinin hâkim olduğu bir küresel sistemde insanlığın ve doğanın ortak çıkarı yönünde adımlar atılması için küresel bir dönüşümün gerekliliği de belirginleşmektedir. Bu radikal dönüşümde öncülüğü kimin üstlenebileceği sorusu ise yanıtız kalmaktadır.

BM, 2015 sonrasında sürdürülebilirliğin küresel mirasın korunmasını da içerecek şekilde sosyal, ekonomik ve çevresel tüm boyutlarıyla uygulanabilmesi konusunda çalışacak Kalkınma için Küresel İşbirliği (*Global partnership for development*) girişimini başlatmıştır. Böylece karşılıklı bağımlılığın arttığı küresel sistemde şeffaflığın, uyumun ve küresel yönetim rejiminin uygulanmasında etkili rol oynayabilecek bir yapı öngörülmektedir (UN System Task Team, 2013: 8). Öte yandan 2000 yılında kabul edilen Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin (*Millenium Development Goals*) dahi yerine getirilmekte zorlanıldığı (Millenium Development Goals Report, 2014) bir küresel sistemde bu öngörülerin mevcut koşullar değişmedikçe nasıl gerçekleştirileceği bilinmemektedir. Eşitsizliğin derinleştiği bir sistemde²⁹ gelir dağılımdaki adaletsizliği dengeleyecek, devletleri ve şirketleri yurttaşların ve ekosistemlerin ortak çıkarları yönünde karar almaya zorlayacak mekanizmalar oluşturulmadan bunun sağlanması zor görünmektedir. Bu nedenle su konusunda küresel bir rejimin oluşturulması daha da önemli hale gelmektedir. Suyla ilgili sorunların sınıraşan niteliği ve ekolojik bir tehdide dönüşmesi, ulusal bağlamın ötesinde önlemleri gerektirmektedir. Bu önlemler ancak ulusal çıkarların üstünde insanlığın ve ekosistemlerin ortak çıkarı düşüncesi temelinde, yaptırım içerecek şekilde uygulanırsa yarar sağlayabilecektir. Bu yönde düzenlemeler için kuşkusuz Mathews'un (1989: 177) güvenlik tanımının değişmesinden bahsettiği makalesinde belirttiği gibi mevcut düşünce yapısının ve bakış açısının değişmesi gerekmektedir. Bu yönde radikal kararlar alıp uygulayabilecek örgütlenmelere ihtiyaç vardır. Bunun sağlanabilmesi için ortak amaçlar çerçevesinde bağlayıcı yapılar kuran ve

²⁹ Oxfam'ın 2015 Ocak'ında açıklanan araştırmasına göre yeryüzündeki zenginliğin % 46'sı nüfusun %1'lik kesimine aittir; 2016 yılında bu %1'lik kesimin dünyadaki zenginliğin % 50'sinden fazlasına sahip olacağı öngörülmektedir (BBC, 2015). Zengin daha da zenginleşirken yoksulların sahip olduklarını da yitirdiği bu eşitsizlik, ekonomik sorunların ötesinde toplumsal ve politik adaletsizliği de körüklemektedir. Kapitalizm zenginliği artırma yönünde ekolojik değerleri de kâr aracına dönüşmektedir. Bu bakış açısını sınırlandıracak küresel yaptırım mekanizmaları geliştirilmeden derinleşen insani ve ekolojik krizlere çözüm bulunması mümkün görünmemektedir. Bu tartışma ise başka bir çalışmanın konusu olacak genişliktedir.

kollektif bilinci geliştirerek dayanışmayı sağlayan toplumsal hareketlere (Tarrow, 2011: 8) önemli rol düşmektedir. Toplumsal hareketlerin küresel kolektifliği ekosistemlerin sürdürülebilirliği ve küresel değişim için etkili bir adım olabilecektir (Barlow, 2012; Atvur, 2013: 62-69). Küresel bir dayanışma hareketinin³⁰ oluşturulması, insanın yarattığı ekolojik yıkımın bilinçli insanlar tarafından durdurulabilmesi açısından da önemlidir. İnsanlık arasında ortak bir dayanışmanın oluşturulması ekolojik temelli su hakkına ve ortak miras ilkesine dayanacak bir su rejiminin uygulanmasının ötesinde küresel sistemin eşitlik ve adalet temelinde dönüştürülmesinde de rol oynayabilecektir.

4. SONUÇ

Suyla ilgili sorunlar günümüzde insan yaşamını ve ekosistemlerin sürekliliğini tehdit eden bir konuma gelmiştir. Suyu erişim uluslararası belgelerde temel bir insan hakkı olarak kabul edilmese de sorunlar sürmektedir.³¹ Bu çerçevede uluslararası bağlamda su hakkının insan haklarının parçası olarak kabul edilmesi suya erişim sorunlarının insani değerler temelinde çözümü için atılmış önemli bir adımdır; fakat yeterli değildir. Uygulamada insan haklarının parçası olarak su hakkının ulusal prosedürler içinde tam bir yasal bağlayıcılığa kavuşamadığı görülmektedir. Bunun yanında su kaynaklarının ekolojik dengesindeki bozulmanın hızlanması doğayı merkeze alacak yeni bir yasal çerçevenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Su hakkının ekolojik haklar bağlamında diğer canlıların suya erişimi ve su kaynaklarının ekolojik sürdürülebilirliğinin korunmasını da içerecek şekilde genişletilmesi, ekolojik krizin derinleştiği süreçte gereklilik haline gelmektedir. Su kaynağı yok olduktan ya da özel mülkiyete dönüştükten sonra suya erişimin tamamen kesilecek olması dikkate alınarak su kaynaklarındaki bozulmayı ve eşitsiz kullanımı engelleyecek düzenlemelere ihtiyaç vardır. Hem insanların hem diğer canlıların yaşamı ve ekosistemlerin sürekliliği için vazgeçilmez bir hak olan suyun insanlığın ortak mirası statüsüne alınması ve yaptırım mekanizmalarının getirilmesi bu yönde atılabilecek etkili adımlardan biri olabilecektir. BM'nin pek çok kurumu ve girişimi çevresel sorunların önemini, sürdürülebilirlik yaklaşımının, bütüncül politikaların ve katılımcı mekanizmaların uygulanmasının gerekliliğini vurgulamalarına karşın bu yönde belirleyici ve zorlayıcı olamamaktadır.

³⁰ “Küresel dayanışma hareketi” ifadesi, ekolojik hakları da içeren üçüncü nesil insan haklarının dayanışma hakları olarak adlandırılması dikkate alınarak kullanılmaktadır. Bunun ötesinde mevcut ekolojik sorunların bir devletin, ulusun ya da topluluğun tek başına üstesinden gelemeyeceği boyutlara ulaşması, küresel anlamda işbirliğinin ötesinde dayanışmayı yani birlikte uyum içinde çalışmayı gerektirdiği için de bu kavram tercih edilmiştir.

³¹ Dünyadaki her 9 insandan biri içme suyuna erişim imkanına sahip değilken, her üç insandan biri de sanitasyon hizmetlerine erişememektedir. Her yıl ortalama 3.5 milyon insan su yetersizliği, hijyen ve sanitasyon eksikliği nedeniyle hayatını kaybetmektedir. 2025 yılına kadar bir milyar sekiz yüz bin kişinin su kıtlığından etkileneceği öngörüsü de dikkate alındığında sorunların derinleştiği gözlenmektedir (UN-Water, 2013).

Ekonomik yaptırım gücüne sahip kuruluşların devletler üzerinde baskı kurabilme etkilerine karşın sosyal ve çevresel kuruluşların etkileri kısıtlı kalmaktadır. Bu nedenle devletleri ve - küresel sistemin belki devletler kadar etkili yeni aktörleri olan- çokuluslu sermayeyi toplumsal, insani ve ekolojik ihtiyaçların karşılanması yönünde dönüştürmek önem kazanmaktadır. Bunun için de uluslararası ilişkilerde ve küresel sistemin yapısında köklü dönüşümler yapmak kaçınılmaz görülmektedir. Küresel aktörlerin ekosistemler, sosyal adalet ve insan hakları yönünde olumsuz eylemlerine karşı ekolojik ilkeleri de içerek su hakkı bağlamında yaptırım mekanizmalarının geliştirilmesi atılabilecek etkili bir adımdır. Bu bağlamda devletlerin ekolojik bir bakış açısıyla kararlar almaları ve yasal düzenlemeler yapmaları yönünde toplumsal hareketler aracılığıyla ulus-ötesi bir kamuoyu baskısı oluşturulması fikri ortaya atılmıştır. Böylece ekolojik ilkelerin uygulanması, su kaynaklarının hakça ve makul kullanımı için uluslararası yaptırımlar öngörebilecek küresel bir su rejiminin kurulması için de altyapı oluşturulabilecektir.

İnsanlık önemli bir yol ayrımına doğru ilerlemektedir; ekolojik ve insani değerleri birleştirecek bakış açısıyla etkili adımların atılması yaşamsal krizlerin aşılması yönünde rol oynayabilecektir. İnsan doğanın bir parçası olduğu gerçeğiyle tekrar yüzleşmelidir. Doğal döngüler geri döndürülemez şekilde bozulduğunda insan için de yeryüzünde yaşam alanı kalmayacaktır. Bu nedenle atılacak adımlar insanlığın geleceği için ulusal, ekonomik ya da bireysel çıkarların ötesinde ortak küresel çıkar yaklaşımıyla hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aleamar, Aguinaldo (2010), “International Law, State Sovereignty and Transboundary Water Resources”, http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1009&context=a_alemar (28.10.2015).

Atvur, Senem (2013), “Küresel Su Hareketinin Kurumsallaşması Yönünde Bir Tartışma”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 68 (4), ss. 45-72.

Ayboğa, Ercan (2010), Yaşam Hakkı Olarak Su, İstanbul: Sosyal Değişim Derneği.

Barlow, Maude (2008), Mavi Sözleşme. Küresel su krizi ve su hakkı mücadelesi, (Çev. B. Cezar), İstanbul: Yordam Kitap.

Barlow, Maude (2012), “Water as a commons: only fundamental change can save us”, D. Bollier ve S. Helfrich (ed.), *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State* <http://wealthofthecommons.org/contents> (22.02.2015).

BBC (2015, 19 Ocak) “Richest 1% to own more than rest of world, Oxfam says”, <http://www.bbc.co.uk/news/business-30875633> (17.02.2015).

Biswas, Asit K. (1996), “Water Development and Environment”, A. K. Biswas (ed.), *Water Resources: environment, planning, management and development*, New York: McGraw Hill.

Bollier, David and Burns Weston (2012), “Green Governance: ecological survival, human rights and the commons”, D. Bollier ve S. Helfrich (ed.), *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*, <http://wealthofthecommons.org/contents> (22.02.2015).

Boyle, Alan (2012), “Human Rights and the Environment: Where Next?”, *The European Journal of International Law*, 23 (3), ss. 613-642.

Brauch, Hans G. (2008), “Conceptualising the Environmental Dimension of Human Security in UN”, *International Social Science Journal*, 59, ss. 19–48.

Buzan, Barry, Ole Waever, Jaap de Wilde (1998), *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder: Lynne Rienner.

Donnelly, Jack (2003), *Universal Human Rights: In Theory and Practice*, New York: Cornell University Press.

Flahaut, François (2011), *Où est passé le bien commun?*, Paris: Mille et une nuits.

Foster, John Bellamy and Brett Clark (2009), “The Paradox of Wealth: Capitalism and Ecological Destruction”, *Monthly Review*, 6, <http://www.monthlyreview.org/091101foster-clark.php> (08.11.2010).

Garrison, Christopher (2007), “Beneath the Surface: the Common Heritage of Mankind”, *KEStudies*, 1, ss. 1-71.

Giordano, Meredith A. and Aaron T. Wolf (2002), “The World’s International Freshwater Agreements”, *Atlas of International Freshwater Agreements*, http://transboundarywaters.orst.edu/publications/atlas/atlas_html/interagree.html (10.02.2015).

Giordano, Meredith A. and Aaron T. Wolf (2003), “Sharing Waters: Post-Rio international water management”, *Natural Resources Forum*, 27, ss. 163-171.

Gleick, P. (1999), "The Human Right to Water", Water Policy, 1 (5) , ss. 487-503.

GWP (2009), Manuel de Gestion Intégrée des Ressources en Eau par Bassin, Elanders.

GWP (2015), "Cooperation in Transboundary Water", <http://www.gwp.org/en/ToolBox/CROSS-CUTTING-ISSUES1/Transboundary/> (24.02.2015).

Hall, David, Emanuele Lobina and Robin de la Motte (2005), "Public Resistance to Privatisation in Water and Energy", Developpement in Practise, 15(3&4), ss. 286-301.

Hardin, Garrett (1968), "The Tragedy of the Commons", Science, 162 (3859), ss. 1243-48.

Hatami, Haleh and Peter H. Gleick (1994), "Conflicts Over Water in the Myths, Legends, and the Ancient History of Middle East", Enviroment, 36 (3), s. 10.

Homer-Dixon, Thomas F. (1999), Environment, Scarcity, and Violence, New Jersey: Princeton University Press.

Irujo, A. Embid (2007), "The Right to Water", Water Resources Development, 23 (2), ss. 267-283.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (1998), Özgürlükler Hukuku: İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı, İstanbul: Afa Yayınları.

Kirkby J, O'keefe P, Timberlake L. (1999), "Sustainable development: an introduction" J. Kirkby, P. O'Keefe, L. Timberlake (ed.) The Earthscan Reader in Sustainable Development, London: Earthscan.

Kıbaroğlu, Ayşegül ve Vakur Sümer (2007), "Sınırşan Nehirlerdeki Su Uyuşmazlıklarına Farklı Yaklaşımlar: Uluslararası İlişkiler Disiplini Ne Sunabilir?", Uluslararası İlişkiler Dergisi, 3 (12), ss. 21-48.

Krasner, Stephen D. (1995), "Structural causes and regime consequences: regimes as interveninig variables", S.D. Krasner (ed.), International Regimes, Ithaca: Cornell University.

Leb, Christina (2012), "The right to Water in a Transboundary Context: emergence of seminal trend", Water International, 37 (6), ss. 640-653.

Mathews, Jessica Tuchman (1989), "Redefining Security", Foreign Affairs, 68 (2), ss. 162-177.

Mcintyre, Owen (2007), *Environmental Protection of International Watercourses Under International Law*, Hampshire: Ashgate.

Millenium Development Goals Report (2014), United Nations, New York, <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2014/English2014.pdf>, (17.02.2015).

Ostrom, Elinor, Joanna Burger, Christopher B. Field, Richard B. Noorgard, and David Policansky (1999), "Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges", *Science*, 284, ss. 278-282.

Özman, Mehmet A. (1964), "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21 (1-4), ss 53-121.

Paquerot, Sylvie (2004), "De l'intuition à la précision conceptuelle, les différentes perceptions du/des biens public/s à l'échelle mondiale: l'exemple de l'eau douce", *Global Flows, Dissent and Diversity : the New Agenda* Colloquium içinde sunulan bildiri, Montréal.

Paquerot, Sylvie (2005), "Quel droit international pour l'eau douce?", *Pour*, 185, ss. 104-110.

Pazarcı, Hüseyin (2004), *Uluslararası Hukuk*, Ankara: Turhan.

Rieu-Clarke, Alistair (2009), "Reflections on the Normative Prescription of Sustainable Development in Recent Transboundary Water Treaty", *Water International*, 25 (4), ss. 572-579.

Sav, Özden (2007), "Su Hakkı", *TBB Dergisi*, 68, ss. 343-359.

Subramanian, Ashok, Bridget Brown and Aaron T. Wolf (2014), "Understanding and overcoming risks to cooperation along transboundary rivers", *Water Policy*, 16, ss. 824-43.

Swain, Ashok (2004), *Managing Water Conflict. Asia, Africa, and the Middle East*, London: Routledge.

Şener, Bülent (2014), "Küreselleşem Sürecinde Ulus-Devlet ve Egemenlik Olguları", *Tarih Okulu Dergisi*, 7 (XVIII), ss. 51-77.

Tarrow, Sidney (2011), *Power in Movement. Social movements and contentious politics*, New York: Cambridge University.

Taureck, Rita (2006), "Securitization Theory and Securitization Studies", *University of Warwick (Journal of International Relations and Development)* (9, ss. 53-61) dergisinde yayımlanan makalenin hakem süreci sonrasında

düzeltilmiş; yayımlanmadan önceki hali)
<http://core.ac.uk/download/pdf/48444.pdf> (15.02.2015).

Taylor, Prudence E. (1998), "From Environmental to Ecological Human Rights: A New Dynamic in International Law?", *The Georgetown International Environmental Law Review*, 10, ss. 309-397.

The PLoS Medicine Editors (2009), "Clean Water Should Be Recognized as a Human Right", *PLoS Med*, 6(6).

The World Commission on Environment and Development (1987), *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*, <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm> (23.02.2015).

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (2002), *General Comment No. 15, 29th Session, Geneva (11-29 Kasım)*, [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/\\$FILE/G0340229.pdf](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/a5458d1d1bbd713fc1256cc400389e94/$FILE/G0340229.pdf) (12.07.2011).

UN Convention on the Non-navigational Uses of International Watercourses (1997), http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf (01.02.2015).

UN Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes (1992), https://treaties.un.org/doc/Treaties/1992/03/19920317%2005-46%20AM/Ch_XXVII_05p.pdf (01.02.2015).

UN General Assembly 108th Plenary Meeting (2010, 26 Temmuz), [http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/466/29/PDF/N1046629.pdf?](http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/466/29/PDF/N1046629.pdf?OpenElement) OpenElement, (24.07.2011).

UN Office of the High Commissioner for Human Rights (2006), *Report of the Sub-Commission on the Promotion and the Protection of Human Rights on its 58th Session, Geneva, (7-25 August)*, http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Poverty/SubCommission2006_9.pdf (12.07.2011).

UN Office of the High Commissioner for Human Rights (2010), *The Right to Water. The Human Rights Fact Sheet no.35*, <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet35en.pdf> (12.07.2011).

UN System Task Team (2013), *Global Governance and Governance of the Global Commons in the Global Partnership for Development Beyond 2015*,

http://www.un.org/en/development/desa/policy/untaskteam_undf/thinkpieces/24_thinkpiece_global_governance.pdf (17.02.2015).

UNEP (1972), Declaration of the United Nations Conference on Human Environment,
<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503> (28.10.2015).

UNEP (2015), "IEG of the Global Commons", <http://www.unep.org/delc/GlobalCommons/tabid/54404/> (17.02.2015).

UN-Water (2008), Transboundary Waters: Sharing Benefits, Sharing Responsibilities,
http://www.unwater.org/downloads/UNW_TRANSBOUNDARY.pdf (17.02.2015).

UN-Water (2013), "Thematic Factsheets",
<http://www.unwater.org/statistics/thematic-factsheets/en/> (28.10.2015).

UN-Water (2015), "Statistics", <http://www.unwater.org/topics/transboundary-waters/en/> (17.02.2015).

Uruena, Hernandez R. (2008), "The Boundaries of the Law of International Watercourses", ASIL Proceedings, ss. 366-369.

Weston, Burns H. (1984), "Human Rights", Human Rights Quarterly, 6 (3), ss. 257-283.

WMO (1992), The Dublin Statement on Water and Sustainable Development,
<http://www.wmo.int/pages/prog/hwrp/documents/english/icwedece.html> (17.02.2010).

Wolfrum, Rüdiger (1983), "The Principle of Common Heritage of Mankind", Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht,
http://zaoerv.de/43_1983/43_1983_2_a_312_337.pdf (25.02.2015).

World Water Council (2006), The Right to Water: From Concept to Implementation, Marseilles: WWC.

Yıldız, Dursun (2012), "Su Hakkı Neden Öne Çıktı. Su Politikaları Açısından Nasıl Bir Hak", USİAD Bildiren, 49, ss. 20-21.

Zala, Benjamin (2013), "The Strategic Dimensions of Water. From National Security to Sustainable Security", B. Lankford, K. Bakker, M. Zeitoun (ed.), Water Security: Principles, Perspectives and Practices, Florence: Routledge.

Zeitoun, Mark and Jeroen Warner (2006), "Hydro-hegemony- a framework for analysis of trans-boundary water conflicts", *Water Policy*, 8, ss. 435-460.